

РЕЦЕНЗИЯ

за дисертационния труд на Жени Валентинова Жикова

„Учителното евангелие на Константин Преславски – текстологични и лексикални проблеми“

за придобиването на образователната и научната степен доктор

Представеният за защита дисертационен труд включва първото по-цялостно изследване на лексиката и на евангелските цитати в Учителното евангелие в съответствие с предполагаемите гръцки оригинали, като целта е да се открият спецификите в преводаческата техника на неговия създател епископ Константин Преславски. Трудът се състои от увод, три глави и заключение, две приложения и подробна библиография.

В **Увода** подробно са дефинирани обектът на изследването, целите и задачите, използваните извори и изследователският подход. Още тук Жени Жикова ясно показва, че наблюденията ѝ ще се ограничат върху лексемите с неславянски (гръцки или прабългарски) произход, двойките преславска – непреславска (кирило-методиевска) лексика, композитите и редките думи и хапакси, като към тях се прибавят наблюдения върху евангелските цитати в хомилетичния сборник, които се сравняват с техните съответствия в старобългарските евангелски ръкописи и в гръцките катени на Йоан Златоуст, Кирил Александрийски и Исидор Пелусиотски, преведени от преславския книжовник.

В **Първа глава** добросъвестно е изложена историята на проучванията на Учителното евангелие, като се подчертава, че едва пълното издание на текста, направено от М. Тихова през 2012 г.¹, дава възможност за относително пълното му изследване. Главата включва и описание на известните преписи на текста, които дисертантката използва по посоченото вече издание и частично сравнява с преписите на беседи 1, 2, 45 и 47, публикувани от М. Спасова в периода 2014-2016².

Втора глава съдържа подробен анализ на подобрите за изследване групи лексеми. Материалът е изложен прегледно във вид на речникови статии, което в бъдеще би могло да се използва като основа за съставянето на цялостен речник на този важен за историята на българския език паметник. Пълната ексцерпция на примерите е улеснена от електронния набор на текста в Диахронния корпус на българския език, от

¹ Старобългарското Учително евангелие на Константин Преславски, издадено с детайлното описание на Елена Уханова на най-стария препис (ГИМ, Син. 262). – В: Monumenta linguae slavicae dialecti veteris : fontes et dissertationes, 58, Weiher ed., Freiburg im Bressgau, 2012.

² М. Спасова. Неизвестен препис на Беседа 45 и Беседа 47 от старобългарското Учително евангелие на Константин Преславски, Старобългарска литература, 49-50, 2014, с. 169-187; Българският препис на беседа 2 от Учително евангелие на Константин Преславски. – В: ПОΛΥΙΣΤΩΡ. Scripta slavica Mario Capaldo dicata. Отв. ред. Кристиано Дидди. — М.: «Индрик», 2015. с. 266-281; Беседа 1 от Учителното евангелие на Константин Преславски в славянската ръкописна традиция. – В: 3 in honorem. Quadrivium. Юбилеен сборник в чест на 60-годишнината на проф. д-р Веселин Панайотов. Шумен, 2016.

който дисертантката се е възползвала не само при излагането на материала, но и при сравнението на лексемите от Учителното евангелие с текста на произведенията на други старобългарски писатели. Изводите, направени въз основа на подробното поднасяне на материала в тази ключова по отношение на преследваните цели глава, могат да се обобщят по следния начин: 1. Константин Преславски използва в своя превод малко на брой гърцизми, които са били познати на широката публика и в повечето случаи имат свои славянски деривати, като това се обяснява с жанровата принадлежност на текста и неговия адресат – новопокръстения български народ. 2. Присъствието на лексеми от езика на Аспаруховите българи също е слабо. 3. Кирило-методиевската лексика категорично доминира над преславската (общото съотношение е 69:33, а само в евангелските цитати – 13:30). 3. Сложните думи са били присъщи на старобългарския книжовен език още в зората на неговото създаване, за което свидетелства фактът, че славянската сложна дума невинаги е точна калка на гръцката и може да превежда гръцки симплекс и обратно – гръцка сложна дума може да бъде предадена със славянски симплекс. 4. По отношение на редките думи и хапаксите текстът на Учителното евангелие стои най-близо да текста на Служебния миней, в чието съставяне заедно със св. Климент Охридски и св. Наум е участвал и самият Константин Преславски; сравнително многобройни са съвпаденията и с превода на 13-те слова на Григорий Богослов и на Супрасълския сборник. Направените изводи са надеждни, но като цяло потвърждават вече съществуващи предположения: т. напр., като се има предвид, че Учителното евангелие е възникнало в ранната старобългарска епоха около 893-894 г. или няколко години по-рано, не можем да очакваме броят на преславизмите в текста да е висок. Твърдението, че по това време в края на IX в. Преславската редакция още не е била кодифицирана, пък е съвсем неправомерно, доколкото не е оправдано от методологическа точка да се говори за кодификация на редакция, изразяваща се в определено предпочитание на лексикални синоними, което зависи от индивидуалната подготовка и вкусовете на преводача или автора на текста. Фактът, че в 30 от случаите преславската лексема се употребява заедно с кирило-методиевската по-скоро ни показва, че и преславизмите, и кирило-методиевизмите са били част от речниковия фонд на българския език и само заради употребата им в книжовни паметници от късната епоха са получили особен статут. Но това е станало след един относително продължителен период на натрупване на книжовна продукция, а не след по-малко от десетилетие от идването на Кирило-Методиевите ученици в България. Липсата на повече гърцизми може да се обясни не само с адресата на текста, а и с обстоятелството, че мащабната преводаческа дейност по време на Първата българска държава едва е започвала през този период и голяма част от терминологичния апарат на новоприетата религия е бил в процес на създаване. Малкото прабългаризми пък се дължат на факта, че преди приемането на християнството контактите между прабългарското и славянското население, които са имали различна религия, език и социален статус, са били сравнително ограничени. А и отдавна е известно, че част от прабългаризмите в ранните старобългарски паметници са

резултат от езикови контакти в рамките на аварския каганат преди идването на прабългарите на балканския полуостров³.

От текста на дисертацията не става ясно защо от гърцизмите са изключени местните, народностните и жителските названия, а наблюденията върху морфологичната адаптация на заетите думи невинаги са достатъчно точни. При определянето на граматическите характеристики и основната форма на съществителното *стѹхна* ж.р. (с. 46) дисертантката се е подвела от не съвсем коректната лематизация на думата в Старобългарския речник на БАН, въпреки че приведените от нея примери недвусмислено показват, че става дума за същ. от среден род, тъй като в първия пример *90d и ослабляеть га противоу ходоу лиѣсачьндоуноу лиѣсцоу. не тѣкъмо дѣющеу ѹто. ни оубо нѣ тѣмь седѣющеу на хоуленнѣ стоухна.* съществителното се съгласува с форма за вин.п. мн.ч. ср.р на анафоричното местоимение, а във втория, който е на същата страница: *на хоуленнѣ стоухна сего* с род.пад. ед.ч. на показателното местоимение *съ*. В съчиненията на Йоан Екзарх думата е възприета като съществително или от ср., или от м.р., както може да се очаква според гръцкия ѝ облик *στοιχεῖον*. На с. 59 граматичният род на съществителното *вѹссонѣ* е определен като ж.р. с окончание –а по подобие на *вѹсь* в Асеманиевото евангелие, което пък било по *i*-основи. Всъщност старобългарската форма *вѹссонѣ*, която е посочена като основна и в дисертацията, очевидно е получена от формата за вин.п. ед. ч. *βύσσον*, която славянските преводачи са виждали в евангелския текст, срв. *и облачаше сѧ въ порфирѣ. и вѹссонѣ* на Лк 16.19. От същата форма съвсем естествено може да се получи и *вѹсь*, което отново ще си е съществително от м.р. и има паралели в такива образувания като *зннѣ* от *Ζήνων* *мелнтѣ* от *Μελίτων* и под. Формата на съществителното в нашия текст също е в акузатив: *вѹссѹ*, което говори за изходна старобългарска форма *вѹссѧ* и съпада с винителния облик *ѣрнѣж*, който се среща в старобългарски и в хронологическата компилация, позната като славянска версия на Хрониката на Георги Синкел, където има и форма за м.п. *ѣрнѣк*. Същият топоним там има и облик *ѣрнѣонѣ*. Изводът, който се налага, е че ж.р. на съществителното в старобългарски може да се появи след вторично преосмисляне и се дължи на неустановения начин, по който се адаптират гръцките имена, което е характерно за ранния етап от съществуването на книжовния ни език. Струва ми се, че включването на местните и народностните названия, възприети от гръцки или чрез гръцки, би внесло повече яснота в механизма на одомашняването на чуждите в ранния старобългарски период. В този ред на мисли и нормализацията на основната форма на думата според Старобългарския речник не ми се струва съвсем оправдано решение, защото вече е ясно, че старобългарският канон представя един по-

³ А. (Делева) Гранберг. Класификация на хуно-българските думи заети в славянски. Четиринадесети международен конгрес на славистите (Охрид, 10-16 септември 2008 г.).

URL: http://www.bulgari-istoria-2010.com/booksBG/A_Granberg_Huno_PrBg_zuemki_v_Slavjanski.pdf (13.03.2017)

късен етап на адаптация на гръцките лексеми в сравнение с това, което виждаме в паметници от края на IX – началото на X в.⁴

Сложните съществителни имена в Учителното евангелие са класифицирани според липсата или наличието на гръцко съответствие, според това дали превеждат гръцки сложни или прости имена и според първата и втората съставка на основата и използваните словообразователни суфикси. Прави впечатление, че като сложни имена се разглеждат думи, които са си чисти гръцизми като *дѣвъѣрономня*, *Философъ*, *иподрумиъ* и вече са класифицирани като такива, а хибриди с първа гръцка или прабългарска съставка като *идолослужителъ* и *оусмотворецъ* са сложени съответно в групата на гръцизмите и прабългаризмите. Хапаксът *ѣиротеца*, който също е гръцко-славянски хибрид, изобщо не е анализиран от гледна точка на произхода. За изясняването на словообразователните модели на славянските сложни думи обаче, особено в случаите, когато гръцко съответствие липсва или славянската дума не е калка и не превежда гръцки *compositum*, са важни синтактичните отношения, които се изразяват чрез съчетаването на двата корена, а точно този проблем изцяло отсъства в дисертацията. Това донякъде обяснява и защо думата *ѣиротеца* е обяснена само като ‘епитет на пророк Илия’, а е подминато основното ѝ значение ‘който ходи по въздуха’, както и словообразователните ѝ паралели, като започнем от *прѣдътеца*, *водотеца*, *водовѣжда* и под. Смятам също така и че заглавието на тази част „Проблеми на лексикалната система на Учителното евангелие“ е прекалено претенциозно и не отговаря на съдържанието ѝ, защото в нея не се разглеждат системните отношения в лексиката (парадигматични и синтагматични) и словообразователните типове, а само отделни лексикални особености, които са важни за развитието на книжовния старобългарски език. Затова според мене по-коректното название би било „Проблеми на лексиката на Учителното евангелие“.

Трета глава „Текстологичен анализ на евангелските цитати в Учително евангелие“ е интересна и приносна дори само заради това, че досега тези цитати не са били последователно идентифицирани. Жени Жикова е успяла да открие общо 279 евангелски цитата, като 210 се намират в преводните катени и имат гръцко съответствие и 69 са в авторските части, и внимателно ги е анализирала. Направените изводи за близостта на цитатите в преводните катени до прототипа на старинния глаголически текст на тетрите Зографско и Мариинско, и на цитатите в авторските части до текста на Савината книга и отчасти до Ватиканския палимпсест, който обаче в някои случаи се присъединява към старинните четения на Зогр., Мар. и Асем., са надлежно обосновани и внасят допълнителна светлина в сложната история на славянския евангелски превод, без да имат особено значение за преводаческата техника на Константин Преславски, който очевидно се е опирал на познат за него евангелски

⁴ По този въпрос вж. А. Тотоманова. Славянската версия на Хрониката на Георги Синкел. Издание и коментар, София 2008, с. 611-635 и М. Чернышева. Греческие слова, способы их адаптации и функционирование в славянском переводе „Хроники Иоанна Малалы“. – В: В. М. Истрин, Хроника Иоанна Малалы в славянском переводе. Репринтное издание по материалам В. М. Истрина. Подготовка издания, вступительная статья и приложения М. И. Чернышевой, М. 1994, с. 402-462.

текст. В този смисъл главата е правилно озаглавена, но връзката ѝ с темата на дисертацията и с предходното изложение е доста хлабава.

Заключението правилно отразява и систематизира наблюденията и изводите на дисертантката, а библиографията включва използваната от нея литература. Бих препоръчала на Жени Жикова при подготовката на текста за евентуално издаване, каквото той без съмнение заслужава, да разшири своята научна осведоменост в областта на морфологичната адаптация на чуждиците в ранния период от съществуването на старобългарски я език и в областта на историята на евангелския превод. Приложенията са направени съвестно и прегледно и следва да бъдат включени в едно евентуално издание на текста.

Дисертацията е добре структурирана и написана на добър български език, което я прави четивна и достъпна за една по-широка публика. Авторефератът на дисертацията вярно и коректно предава нейното съдържание.

В заключение ще подчертая, че дисертационният труд на Жени Жикова показва задълбочени теоретични знания в избраната научна област и несъмнени способности за самостоятелни научни изследвания, което напълно отговаря на изискванията на чл. 6 ал. 3 от ЗРАСРБ. Затова с пълна убеденост ще гласувам положително Жени Жикова да получи научната и образователната степен 'доктор'.

София, 14.03.2017 г.

/проф. д.ф.н. А. Тотоманова/

